

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย
ศ.นพ.ประเวศ วะสี

๑. ประเทศไทยที่ร่มเย็นเป็นสุข

พุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์ ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติของชาติ ซึ่งถือเป็นทรัพยากรอันทรงคุณค่ายิ่ง โจทย์ก็คือคนไทยจะสามารถใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยังให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขได้อย่างไร ในสังคมสมัยใหม่ เราคงไม่สามารถดึงสังคมไปเป็นสังคมสมัยเก่าได้ เราอยู่ท่ามกลางกระแสโลกที่หมุนแรงและเร็ว สลับซับซ้อนและโกลาหล (chaos) ความผันแปร การเสียดุล และสภาวะวิกฤต ย่อมเกิดได้อย่างง่ายดาย ถ้าประเทศไทยโดยรวมขาดปัญญาที่จะบูรณาการตัวเองและที่จะเผชิญกับแรงกระแทกที่มาจากภายนอก ในการนี้ การคิดและทำแบบแยกส่วนจะทำให้เสียดุล และวิกฤตได้ง่าย ในการพัฒนาแม้เราจะต้องใช้เส้นทางหลายเส้นเป็นพหุมรรคา เพื่อป้องกันการสะดุดหรือติดตันอยู่ในเส้นใดเส้นหนึ่งก็จริง แต่พหุมรรคานั้นควรรวมลงในมัชฌิมาปฏิปทาและการพัฒนาอย่างบูรณาการ พุทธศาสนามีความเป็นเอกในมัชฌิมาปฏิปทาและบูรณาการ พระพุทธศาสนาก็เป็นสมบัติของประเทศไทยอยู่แล้ว แม้จะพร่องไปแต่ก็ยังฝังตัวอยู่ง่ายที่จะนึกถึงและสื่อสารให้นึกถึง น่าจะถึงคราวที่สังคมไทยจะต้องเจียรไนรัตนะอันฝังอยู่ในโคลนตมแห่งวัตถุนิยมวิสัย ขึ้นมาใช้เพื่อสร้างความเจริญอย่างแท้จริงให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข สมกับที่พุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์ และประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติของชาติ

๒. มิจาพัฒนากับสัมมาพัฒนา

การจะบรรลุความอยู่เย็นเป็นสุขได้ จะต้องมีความถูกต้องทุกๆ ประการ ถ้าการพัฒนาไม่ถูกต้องหรือเป็นมิจาพัฒนาก็จะนำไปสู่การอยู่ร้อนนอนทุกข์ เรื่องการพัฒนานี้จึงต้องช่วยกันดูให้ดี ๆ สักแต่พูดว่า พัฒนา ๆ เฉย ๆ ไม่ได้ เพราะจะหลุดเข้าไปสู่มิจาพัฒนาได้ง่าย ๆ เพราะทั้งโลกเต็มไปด้วยวิชาทำให้พลัดเข้าไปในโมหภูมิได้ง่าย ๆ ลองกลับไปอ่านพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระมหาชนก” หลาย ๆ เที้ยวแล้วก็จะเข้าใจ ในพระมหาชนกจะเห็นได้ว่า มิจาพัฒนากับสัมมาพัฒนาเป็นอย่างไร ซึ่งจะสรุปได้ย่อพอเข้าใจ ดังนี้

๑. เรือลำที่พระมหาชนกกับพ่อค้า ๗๐๐ คน นั่งไปนั้นมุ่งจะไปสุวรรณภูมิเพื่อแสวงหาความร่ำรวย เรียกว่า **ขับเคลื่อนด้วยความโลภ** เมื่อออกสู่ทะเลใหญ่คลื่นลมแรง เรือจึงอับปางลง
๒. พ่อค้า ๗๐๐ คน อ้อนวอนให้เทวดาช่วย (ไม่คิดพึ่งตนเอง) แล้วตายหมด พระมหาชนกไม่อ้อนวอน เทวดา ทาน้ำมันตัวเองจะได้ลอยตัวได้ทน เตรียมกระโดดให้ไกล จะได้ไม่ถูกเรือที่กำลังจมดูดให้จมไปด้วย ตรงนี้คือ **การพึ่งตนเอง**
๓. พระมหาชนกมองไม่เห็นฝั่ง ก็ยังว่ายอยู่ไม่ยอมหยุด ตรงนี้คือ **ความเพียรอันบริสุทธิ์** คนส่วนใหญ่เมื่อมองไม่เห็นความหวังก็หยุดเสียไม่ยอมทำอะไร เมื่อหยุดเสียแล้วก็มิดแต่ตาย เสร็จแล้วมีเทวดามาช่วย เทวดามาช่วยหมายถึงความมหัศจรรย์เกิดขึ้นได้โดยไม่คาดหมาย ภาษา

สมัยใหม่จากทฤษฎีความซับซ้อน เขาเรียกว่า “การผุดบังเกิด” (Emergence) ซึ่งหมายถึงว่า ถ้าทำเหตุปัจจัยให้ถึงพร้อม สิ่งดี ๆ เกิดขึ้นได้เหนือความคาดหมายและเกิดขึ้นทันทีทันใด

อย่างประเทศไทยไม่มีใครคาดหมายว่าจะเกิดความร่มเย็นเป็นสุขได้ แต่ถ้าช่วยกันทำ สิ่งที่ถูกต้อง ความมหัสจรรย์เกิดขึ้นได้อย่างทันทีทันใด

๔. ที่เมืองมิลลา คนทั้งหลายตั้งแต่มาหาอุปราชจนถึงคนเลี้ยงม้า โดยเฉพาะพวกอำมาตย์ส่วนคอก อยู่ในโมหภูมิ โมหภูมิ คือ ภูมิที่โง่เง่าไม่รู้ว่าจะไรดีอะไรไม่ดี ทำให้เกิดการพัฒนาผิด ๆ เกิดสภาพเมืองอวิชชา มีความชั่วช้าต่าง ๆ เต็มไปหมด
๕. มีเรื่องอวิชชาอย่างหนึ่ง คือ คนอยากกินมะม่วง แล้วเลยโค่นต้นมะม่วงมากินกัน ได้แก่ การทำลายทรัพยากรเอามากินมาใช้กันเสียหมด อีกหน่อยก็ไม่มีอะไรจะกิน แทนที่ จะอนุรักษ์และเพิ่มพูนทรัพยากรธรรมชาติ จะได้มีกินมีใช้อย่างยั่งยืน
๖. มีการกล่าวถึงมหาวิทยาลัย วิชาเป็นคำทางพุทธศาสนา หมายถึงปัญญา ต่างจากวิชาและวิทยา ซึ่งหมายถึงความรู้ ความรู้หมายถึงรู้เป็นเรื่อง ๆ แต่ปัญญา หมายถึงรู้ทั้งหมดรวมทั้งรู้ตัวเองด้วย เมื่อรู้ทั้งหมดและรู้ตัวเองด้วยก็สามารถจัดความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับ ผู้อื่นและสิ่งอื่น ด้วย ตรงนี้คือศีลธรรมจริยธรรม ในปัญญาจึงมีศีลธรรมอยู่ด้วยเสมอ แต่ความรู้ไม่แน่ว่ามีส่วนใหญ่ไม่มี มหาวิทยาลัยจึงไม่สามารถป้องกันไม่ให้คนทั้งหมดตกเข้าไปอยู่ในโมหภูมิได้ แต่มหาวิทยาลัย คือ การศึกษาที่ทำให้เกิดปัญญาเพื่อไปพ้นโมหภูมิ

จากพระราชนิพนธ์พระมหาชนกจะเห็นได้ชัดเจนว่า มิฉะพัฒนาคืออะไร สัมมาพัฒนา คืออะไร โลกขณะนี้ขับเคลื่อนด้วยโลกจริตที่เอาเงินเป็นใหญ่ จึงนำไปสู่วิกฤตการณ์ทั่วโลก นักปราชญ์ฝรั่งก็พูดกันว่าอารยธรรมตะวันตก ซึ่งเป็นอารยธรรมวัตถุนิยมบริโภคนิยมจะนำโลกทั้งโลกเข้าไปสู่สภาวะวิกฤต ประเทศไทยจะเกิดความร่มเย็นเป็นสุขได้ต้องเข้าใจโมหภูมิและมิฉะพัฒนา แล้วหันกลับไปหาวิชาหรือปัญญาและสัมมาพัฒนา

ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีพระมหาชนกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นปรัชญาการพัฒนาที่ลึกซึ้ง เป็นสัมมาทิฐิและสัมมาพัฒนา อาจกล่าวว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

การพัฒนาไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุขจึงต้องอาศัยการมีสัมมาทิฐิและสัมมาพัฒนา

๓. สังคมสมัยใหม่ที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์

ศาสนาใหญ่ ๆ เกิดขึ้นประมาณ ๒-๓ พันปีก่อน เราไม่อาจและไม่ควรดึงสังคมไปเป็นสังคมสมัยเก่า แต่ความเป็นสมัยใหม่ควรจะเป็นสมัยใหม่อย่างมีปัญญา ไม่ควรจะเป็นสมัยใหม่อย่างโง่เง่าและเข้าไปสู่การทำลาย ศาสนาเป็นภูมิปัญญาใหญ่ของมนุษย์ในการเข้าถึงความดีสูงสุด

มนุษย์เป็นสัตว์ สัตว์ย่อมมีความเห็นแก่ตัวและมีการแข่งขันกัน ทำร้ายกัน ฆ่ากัน เป็นธรรมชาติอย่างสัตว์ แต่ศาสนาสอนให้ทำดีและมีวิธีการเข้าถึงความดีสูงสุดซึ่งเข้าถึงได้จริง ศาสนาสอนว่า ความดี คือ

- การไม่ทำบาปทั้งปวง
- การทำดีให้ถึงพร้อม
- การทำจิตให้บริสุทธิ์

ไม่มีศาสนาไหนเลยที่สอนว่าจงไปแข่งขันผู้อื่นหรือจงทำกำไรสูงสุด มีแต่สอนตรงข้ามว่า จงรักผู้อื่น จงมีการเอื้อเฟื้อแบ่งปัน จงอย่าเบียดเบียนผู้อื่น จงลดกิเลสค้นหา ศาสนามีวิธีการปฏิบัติที่สามารถลดความเห็นแก่ตัวจนหมดกิเลสค้นหาโดยสิ้นเชิงก็ได้ มนุษย์สามารถมีความดีได้ถึงขนาดนั้น คือ

- แบ่งปันผู้อื่น = ทาน
- ไม่เบียดเบียนกัน = ศีล
- ลดความเห็นแก่ตัว = ภาวนา

แก่นของทุกศาสนาคือ ทาน ศีล ภาวนา

ศาสนาต่างจากศีลธรรมธรรมดา คือมีโลกุตระธรรม หรือธรรมที่ไปพ้นมิติทางวัตถุ หรือที่เรียกว่ามิติทางจิตวิญญาณ (spiritual) คือการที่จิตหลุดจากความคับแคบในตัวเอง ไปสู่ความจริงตามธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ หรือบรรลุถึงความมีจิตใหญ่ ทำให้มีอิสรภาพ ประสบความงาม เกิดมิตรภาพอันไพศาล และมีความสุขอย่างยั่งยืน

ความสุขจากการที่จิตเข้าถึงความดีเป็นสุขสูงสุด ที่เรียกกันว่า ความสุขทางจิตวิญญาณ (spiritual happiness) ซึ่งจะรู้ได้จากการเคยมีประสบการณ์ด้วยตัวเองเท่านั้น ไม่อาจอธิบายให้เข้าใจได้ด้วยภาษาใด ๆ วัตถุให้ความสุขได้ในช่วงที่ทำให้พ้นจากความบีบคั้นจาก ความขาดแคลนเท่านั้น การมีมากขึ้น ๆ ไม่สามารถเข้าถึงความสุขที่แท้จริงได้ มักเกิดตรงข้าม คือ ความโลภนำทุกข์มาให้

มนุษย์ขาดความดีไม่ได้ ความดีทำให้เกิดความสมบูรณ์ในตัวเอง เมื่อมนุษย์มีแต่มิติทางวัตถุ แต่ขาดมิติทางเบื้องสูงของจิตใจก็ทำให้ขาดความสมบูรณ์ รู้สึกว่าชีวิตไม่เต็ม ต้องไปหาอะไรมาเติม เช่น ยาเสพติด ความฟุ่มเฟือย ความรุนแรง อันเป็นพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่สัมพันธ์กับอารยธรรมวัตถุนิยม

ในประเทศตะวันตกขณะนี้ จากความอึดตัวของวัตถุนิยมและการพบด้วยตัวเองว่าวัตถุไม่สามารถให้ความหมายที่ลึกซึ้งแก่ชีวิตและให้ความสุขที่แท้จริง จึงกำลังเกิดคลื่นความสนใจในเรื่องจิตใจในระดับสูงมากขึ้น จะเรียกว่าศาสนาหรือไม่ก็ตาม

ประเทศไทยยังมีคนที่อยากจนขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต แต่ในการแก้ไขความยากจน ไม่ควรที่จะพัฒนาทางวัตถุหรือเรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ เท่านั้น เพราะจะหลุดไปเป็นสังคมวัตถุนิยมบริโภคนิยมสุดโต่งแบบที่เกิดขึ้นกับสังคมตะวันตกมาแล้ว ควรจะนำศาสนาธรรมเข้ามาสู่การพัฒนา เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และการพัฒนาจิตใจให้ลดความเห็นแก่ตัวลงไปให้มากที่สุด ซึ่งจะทำได้คนทั้งหลายได้พบความสุขอย่างแท้จริง และยิ่งส่งเสริมการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

โดยที่เรื่องการพัฒนาจิตใจให้เข้าถึงความดีสูงสุดมีแต่ในมนุษย์เท่านั้น สัตว์ไม่มี ความเป็นมนุษย์คือความเป็นผู้มีจิตใจสูง สังคมสมัยใหม่ที่มีความเป็นมนุษย์สูงจึงอาจเรียกว่าเป็นสังคมสมัยใหม่ที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย

ที่กล่าวเฉพาะพุทธศาสนาไม่ได้แปลว่าไม่เคารพศาสนาอื่น ท่านอาจารย์พุทธทาสหมอบมรดกไว้ให้ ๓ ข้อ คือ

๑. ขอให้ศาสนิกของแต่ละศาสนาเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน ๆ
๒. ขอให้มีความร่วมมือกันระหว่างศาสนา
๓. ขอให้ช่วยไ้มนุษย์ถอนตัวจากวัตถุนิยม

หัวใจของศาสนา คือ โลกุตระธรรมหรือธรรมชาติที่อยู่เหนือโลกทางวัตถุ การถอนตัวจากวัตถุนิยมก็คือการเข้าสู่ภาวะทางจิตใจที่สูงกว่าโลกทางวัตถุ

หลักการทั้ง ๓ ข้อนี้ ควรที่ศาสนิกของทุกศาสนาจะนำไปใช้

ที่กล่าวเฉพาะพุทธศาสนาในที่นี้ เนื่องจากเป็นพื้นฐานของสังคมไทย แต่เป็นไปโดยนัยที่คำนึงถึงความร่วมมือกันระหว่างศาสนาด้วย

ถ้าจะมียุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย แล้วขอเสนอดังนี้

๑. การสร้างความมุ่งมั่นร่วมกัน

การจะทำอะไรให้มีพลัง ต้องสร้างความมุ่งมั่นร่วมกันทั้งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และกรมการศาสนา ควรจะร่วมกับประชาคมชาวพุทธณรงค์ในการสร้างความมุ่งมั่นร่วมกันในการนำศาสนาธรรมในพระพุทธศาสนา มาใช้ในการพัฒนาประเทศ ต้องทำการสื่อสารโดยสื่อทุกประเภทและจัดการประชุมในรูปแบบต่าง ๆ ให้ผู้คนได้ระดมความคิดกัน ในการสื่อสารต้องอาศัยศิลปินและนักครีเอทีฟ ที่สามารถสื่อเข้าถึงจิตใจของผู้คน ควรมีนวนิยาย บทละคร ภาพยนตร์ ที่เข้าถึงสังคมทั้งประเทศ ที่จะมีคามมุ่งมั่นร่วมกันในเรื่องพระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศ ต้องทำโดยสุภาพและงาม ไม่ควรจะทำโดยลักษณะการใช้ความ ก้าวร้าวกดดัน ซึ่งจะทำให้คนปฏิเสธมากขึ้น

๒. ส่งเสริมวิถีคิดแบบพุทธ

โดยมากจะนำเอาเฉพาะเนื้อหาในพระไตรปิฎกมาพูดมาสอนกัน แต่ถ้าสังเกตดูให้ดีวิถีคิดหรือวิถีคิดในพุทธธรรมไม่เหมือนกับวิถีคิดที่มีกันอยู่ทั่วไปในโลก วิถีคิดที่มีอยู่ทั่วไปเป็น การคิดแบบตายตัว แยกส่วน และสุดโต่ง หรือคิดแบบดิดิจัล คือ ถ้าไม่ 0 ก็เป็น 1 ถ้าเป็น 1 ก็ไม่ใช่ 0 การที่ประธานาธิบดีบุช พูดว่า “ถ้าคุณไม่ใช่พวกเรา คุณก็เป็นพวกผู้ก่อการร้าย” เป็นตัวอย่างที่ดีของการคิดแบบนี้ คือ ไม่เหลือที่ไว้สำหรับความเป็นกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา

เมื่อผมเป็นประธานคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตยมีนักข่าวถามผมว่า “อาจารย์ท้อใจไหม” ผมตอบว่า “ไม่” เขาก็ถามซ้ำว่า “งั้นอาจารย์ก็เต็มไปด้วยความหวังดี” ผมตอบว่า “เปล่า” เขาก็งั้น เพราะเขาคุ่นเคยอยู่กับการที่ถ้าไม่ใช่อย่างนี้ก็ต้องเป็นอย่างโน้น ถ้าเป็นอย่างโน้นก็ต้องไม่ใช่อย่างนี้ ส่วนผมนั้นคิดว่ามันก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย ตรงนี้เรียกว่าคิดแบบมัชฌิมาปฏิปทา

การคิดแบบแยกส่วนเป็นปัญหาที่ร้ายแรงของมนุษย์

- เพราะไม่ตรงต่อธรรมชาติความจริง ซึ่งเชื่อมโยงและเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย
- เพราะจะเกิดการ “เสียมปลาย” ของบริบททั้งหมดซึ่งใหญ่โตและหลากหลายให้ริ้วเป็น “ส่วนสุด” ที่ไม่มีทางไป คือติดตัน นอกจากปะทะกันหรือแตกหักไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรง
- เพราะฉะนั้นจึงนำไปสู่การแยกขั้ว แยกข้าง เป็นของเขาของเรา แล้วเข้าไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรง
- เพราะคิดแบบแยกส่วน จึงคิดแยกตัวเราจากคนอื่น และจากธรรมชาติแวดล้อม ยึดมั่นในตัวตน เอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง หรือเห็นแก่ตัว ก่อความเดือดร้อนให้ตัวเองและผู้อื่น
- เพราะการคิดที่ไม่ตรงต่อธรรมชาติความจริง จึงเข้าไปติดอยู่ในความคับแคบในตัวเอง ถูกบีบคั้น หรือ เกิดความทุกข์ เป็นวิถีคิดที่นำไปสู่ความทุกข์
- เพราะการคิดแบบนี้ทำให้ติดขัดทางปัญญา การคิดแยกขั้วเป็นบวกเป็นลบก็เปรียบประดุจอนุภาคโปรตอนที่มีประจุเป็นบวก และอิเล็กตรอนซึ่งมีประจุเป็นลบ ซึ่งไม่สามารถเคลื่อนไปได้ไกล จะถูกประจุตรงข้ามจับไว้ ส่วนนิวตรอนซึ่งเป็นกลางสามารถทะลุทะลวงไปได้โดยไม่ติดขัด การคิดแบบเป็นกลางจะสามารถทะลุทะลวงทางปัญญาไปสู่ความจริงทั้งหมดได้ เป็นต้น

การคิดและทำอะไรแบบแยกส่วนจะนำไปสู่การเสียสภาวะสมดุลและเกิดสภาวะวิกฤตเสมอ เช่น การพัฒนาเฉพาะเศรษฐกิจก็จะกระทบจิตใจ ครอบครัว ชุมชน สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม จนเสียสมดุลและวิกฤต

การคิดแบบเป็นกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทานั้นไม่ใช่อยู่ตรงกลางระหว่างดีกับชั่ว หรือ มากกับน้อย หรือ คำกับขาว อะไรแบบนั้น เพราะนั่นก็เป็นการตายตัว การคิดแบบเป็นกลางเกิดจากการสังเกตรรรณชาติ และพบอย่างนี้

- สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเป็นอนิจจัง คือล้วนเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรอยู่ในภาวะสถิตเป็นนิจ (นิจจัง) ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา
- การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยที่หนุนเนื่องไม่ขาดตอน
- ทุกอย่างเป็นกระแสของเหตุปัจจัย เรียกว่าอิทัปปัจจยตา ไม่มีอะไรมีหรือไม่มี ตายตัวเป็นเอกเทศ
- เมื่อทุกอย่างเป็นกระแสของเหตุปัจจัยจึงไม่มีตัวตน (อนัตตา) เป็นเอกเทศ
- การยึดมั่นว่ามีความตายตัว (นิจจัง) มีตัวตน (อัตตา) จึงนำไปสู่ความขัดแย้งกับความเป็นจริง ความขัดแย้งทำให้เกิดความบีบคั้น หรือทุกข์ตา
- ที่ทางพุทธพูดถึงลักษณะ ๓ อย่าง หรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะอาศัยการคิดแบบอิทัปปัจจยตา หรือความเป็นกระแสของเหตุปัจจัย ดังที่กล่าวมาละนะ
- การคิดแบบอิทัปปัจจยตานี้คือ การคิดแบบเป็นกลางตามธรรมชาติหรือมัชฌิมาปฏิปทา การคิดแบบนี้ทำให้เกิดอิสรภาพ หรือการเคลื่อนไหวไหลเลื่อนอย่างอิสระ (free flow) ไม่ถูกบีบคั้นจากความขัดแย้งระหว่างตัวเรากับความเป็นจริง เมื่อไม่ถูกบีบคั้นก็มีความสุข
- การคิดแบบเป็นกลางจึงทำให้เกิดอิสรภาพและความสุข เพราะสอดคล้องกับธรรมชาติและกฎของธรรมชาติ

คนโดยทั่วไปจะคิดแบบตายตัว แยกส่วน และสุดโต่ง จึงเข้าไปสู่ความขัดแย้ง ความบีบคั้น ความทุกข์ และความรุนแรง ไม่สามารถบรรลุความจริงตามธรรมชาติ

วิธีคิดแบบพุทธจึงเป็นวิธีแห่งปัญญา อิสรภาพ และความสุข

ชาวพุทธ หรือผู้ที่สนใจพุทธศาสนาคควรพยายามทำความเข้าใจวิธีคิดแบบพุทธ จะทำให้บรรลุความจริงตามธรรมชาติ ความงาม มิตรภาพอันไพศาล อิสรภาพ และความสุขอันยิ่ง

โดยที่เรื่องนี้ยังเป็นเรื่องยากสำหรับคนทั่วไปที่คิดแบบตายตัว แยกส่วน และสุดโต่ง เสียจนเคยชิน ควรมิกลุ่มผู้สนใจวิธีคิดแบบพุทธพยายามทำความเข้าใจและอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจวิธีคิดแบบพุทธให้แพร่หลายขยายตัวมากขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อสันติภาพและสุขสวัสดิ์

๓. ศาสนากับการพัฒนาอย่างบูรณาการ

ปัจจุบันมีความตระหนักมากขึ้นว่าการพัฒนาไม่ควรแยกเป็นส่วน ๆ เช่น พัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่ควรพัฒนาอย่างเชื่อมโยงทุกส่วนเข้ามาหากัน เช่น เศรษฐกิจ-จิตใจ-

สังคม-วัฒนธรรม-สิ่งแวดล้อม-สุขภาพ เป็นบูรณาการ เมื่อมีการเชื่อมโยงบูรณาการกันอย่างถูกต้องก็จะเกิดความสุขและความยั่งยืน ในความเป็นบูรณาการจิตใจจะขึ้นสูงมาก จะมีความเอื้ออาทรต่อกันมีการลดละความเห็นแก่ตัวและเกิดความสุขประดุจบรรลุนิพพาน เป็นสังคมนิพพาน ศาสนาจึงเป็นแกนกลางของบูรณาการ ขาดศาสนธรรมก็บูรณาการไม่ได้

ฉะนั้น ศาสนาจึงควรบูรณาการกับการพัฒนาทุกเรื่อง เช่น ศาสนากับการเมือง ศาสนากับการศึกษา ศาสนากับการสื่อสาร ศาสนากับธุรกิจ เป็นต้น ที่เป็นรูปธรรมและเห็นได้ชัด คือ ศาสนากับการพัฒนาอย่างบูรณาการโดยเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง

พื้นที่หมายถึงชุมชน ท้องถิ่น จังหวัด ซึ่งขณะนี้กำลังมีการพัฒนาอย่างบูรณาการเกิดมากขึ้นเรื่อย ๆ พระสงฆ์ร่วมส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การรวมตัวช่วยเหลือกัน การตั้งกองทุนสัจจะออมทรัพย์ การป้องกันลดละยาเสพติด การช่วยเหลือคนติดเชื่อเฮโรอีนและผู้ป่วยโรคเอดส์ การใช้วัดเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือของสถานีวิทย์ชุมชน เป็นต้น การที่พระสงฆ์เข้าไปมีส่วนร่วมในการส่งเสริม การพัฒนาอย่างบูรณาการในชุมชนท้องถิ่นมีความสำคัญยิ่งนัก ทำให้ได้สัมผัสทุกข้อจริง ๆ ของคนปัจจุบัน และการปฏิบัติที่จะออกจากทุกข์เป็นการประยุกต์พุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน และเมื่อชาวบ้านมีชีวิตที่ดีขึ้นก็ยิ่งเพิ่มศรัทธาในพระพุทธศาสนามากขึ้น ทั้งพระและฆราวาสต่างพัฒนาไปด้วยกันตามแนวทางศีล สมาธิ ปัญญา ภาวปฏิบัติ

ในพื้นที่ที่จะเห็นบทบาทของศาสนากับการพัฒนาได้ง่ายกว่าในส่วนกลางข้างบน ควรจะมีการวิจัยว่ากำลังมีเรื่องอะไรที่ดี ๆ เกิดขึ้นข้างล่างบ้าง ทั้งโดยมหาวิทยาลัยสงฆ์และมหาวิทยาลัยฆราวาส แล้วนำข้อค้นพบมาสื่อสารเผยแพร่ เป็นการสนับสนุนกระบวนการศาสนากับการพัฒนาอย่างบูรณาการให้ขยายตัวมากขึ้นสืบไป

4. ส่งเสริมวิปัสสนากรรมฐาน

ขณะนี้มีความสนใจปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกันมากขึ้นทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี เพราะในโลกปัจจุบันเต็มไปด้วยความเครียด พหุติกรรม เบี่ยงเบน ความรุนแรง และโรคภัยไข้เจ็บที่มาจากความเครียด การเรียนรู้อย่างเดียวโดยไม่ไปฝึกจิตไม่สามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นในคนสมัยใหม่ได้หรือกลับทำให้เลวร้ายยิ่งขึ้น วิปัสสนากรรมฐานช่วยให้บรรลุนิพพาน สุข การมีสุขภาพดี มีการเรียนรู้ที่ดีและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ วิปัสสนากรรมฐานจึงขาดไม่ได้สำหรับคนสมัยใหม่ ต่อไปคนไม่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจะกลายเป็นคนเซย์ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและกรมการศาสนาควรจะทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ให้วิปัสสนากรรมฐานอยู่ในวิถีชีวิตของคนทั้งหมด

๕. ส่งเสริมการฝึกอบรมเพื่อลดความเห็นแก่ตัวแบบต่าง ๆ

ในอารยธรรมวัตถุนิยมบริโภคนิยมในปัจจุบันที่ขับเคลื่อนด้วยโลกจริต ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ได้เพิ่มขึ้นอย่างสุด ๆ ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งในครอบครัวและในสถานที่ทำงาน ในองค์กรต่าง ๆ การทำงานร่วมกันไม่ราบรื่น เต็มไปด้วยความขัดแย้ง เพราะความมี “ตัวกู-ของกู” ขึ้นสูง จึงเกิดแนวโน้มอย่างใหม่ขึ้นมาอย่างหนึ่ง คือ การฝึกอบรมเพื่อลดความเห็นแก่ตัวแบบต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี เช่น “โรงเรียนผู้นำ” ที่กาญจนบุรี มีคนไปเข้าฝึกอบรมหลายหมื่นคนแล้ว ที่โรงเรียนนี้มีปรัชญาว่า คนจะเป็นผู้นำต้องลดความเห็นแก่ตัวเพื่อรับใช้ผู้อื่น

ร.ก.ส. ได้ส่งผู้จัดการสาขาทุกคนไปอยู่บ้านชาวบ้าน ทดลองทำงานร่วมกับชาวบ้าน การได้สัมผัสชีวิตของคน แบบที่เรียกว่า เอาหัวใจกับหัวใจมาเชื่อมกัน จะเกิดความคิดความงามทุกครั้งไป มนุษย์ในสมัยใหม่ล้วนเติบโตขึ้นมาโดยเอา “เทคนิค” เป็นตัวตั้งไม่ได้เอา “คน” เป็นตัวตั้ง หัวใจจึงแห้งแล้ง และติดขัดในการทำงานต่าง ๆ เมื่อได้สัมผัสความเป็นมนุษย์ ความเป็นมนุษย์ในตัวจึงถูกปลุกให้ตื่น เกิดความสุข และความเข้าใจในชีวิตเพื่อนมนุษย์มากขึ้น มนุษย์มีกิเลสก็จริงแต่ไม่ใช่ธรรมชาติด้านเดียว มนุษย์มีธรรมชาติของความดีอยู่ในตัวด้วย ดังที่บางท่านใช้คำว่า มีธรรมชาติของพุทธะอยู่ในตัว สังคมสมัยใหม่ที่โลดแล่นไปในโลกของวัตถุ ธาตุแห่งความเป็นพุทธะในตัวมนุษย์ถูกกลบฝังลึกลงไป แต่ก็ขุดคุ้ยให้โผล่ขึ้นมาได้ในสภาพที่เหมาะสม

ในสมัยใหม่การสอนแบบห้ามโน่นห้ามนี่อย่างที่ทำในครั้งโบราณได้ผลน้อยเต็มที หรือกลับยิ่งทำให้อยากทำ เพราะสังคมเปลี่ยนไป ความรู้สึกนึกคิดของผู้คนก็เปลี่ยนไป แต่ไม่ได้แปลว่าหมดหวัง ด้วยการจัดประสบการณ์ใหม่ ๆ ที่เหมาะสม มนุษย์ลดความเห็นแก่ตัว มีชีวิตใหม่ - หัวใจใหม่ได้

ควรที่องค์กรทางสังคมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นพระหรือฆราวาส การศึกษาหรือธุรกิจ ทางราชการหรือเอกชน พวกกันศึกษาวิจัยให้มากกว่ามีการจัดประสบการณ์ใหม่ ๆ อะไรบ้างที่ช่วยให้มนุษย์ได้ค้นพบตัวเองและเข้าใจเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติ ลดการเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางลง มีความรักอันไพศาลต่อเพื่อนมนุษย์และต่อธรรมชาติทั้งหมด นำไปสู่อิสรภาพและความสุขอันประณีต และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและสร้างสรรค์

พุทธศาสน์นี้สำคัญยิ่ง เพราะเป็นพุทธศาสตร์เปิดต้อนรับนวัตกรรมอย่างหลากหลาย ไม่ติดกรอบของสถาบันและความเคยชินเก่า ๆ ที่อ่อนล้า กระบวนการใหม่ ๆ อันหลากหลายที่นำไปสู่การลดการยึดตัวตนเป็นศูนย์กลาง จะให้พลังธรรมชาติใหญ่ในสังคม ซึ่งจะมาช่วยให้สถาบันทางพระพุทธศาสนาฟื้นฟูบูรณะขึ้น

๖. พุทธศาสตร์พลังพระอรหันต์

ถ้าประเทศไทยมีพระอรหันต์มาก ๆ จะเป็นพลังแห่งความร่มเย็นเป็นสุขทั้งของไทยและของโลก จะเป็นพลังที่ลดการพระศาสนาไปสู่ความถูกต้อง การพระพุทธศาสนาอ่อนแอมาก

เพราะขาดพลังพระอรหันต์ ทั้งฝ่ายการปกครองบ้านเมืองและคณะสงฆ์ไม่ให้ความสำคัญหรือ
เมินต่อโลกุตตรธรรมในพระพุทธศาสนา

นิพพาน ปรหม์ ฌมม์

นิพพานเป็นบรมธรรม

ถ้าไม่มีนิพพานก็ไม่จำเป็นต้องมีพุทธศาสนา โลกุตตรธรรมเปรียบประดุจหัวรถจักรที่ดึง
รถทั้งขบวนให้แล่นไป เมื่อตัวโลกุตตรธรรมออกแล้วขบวนรถทั้งหมดก็อ่อนกำลัง ท่านอาจารย์
พุทธทาสพยายามนำโลกุตตรธรรมกลับมาพูดกันในชีวิตปัจจุบัน เช่นว่า “นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้”
“นิพพานชิมลอง” “นิพพานอยู่แค่ปลายจมูก” จิตว่างหรือสุญญตา ฯลฯ เป็นความพยายามที่จะ
ให้ขบวนรถทางพุทธศาสนามีหัวรถจักรที่จะดึงให้เคลื่อนไปอย่างมีพลัง

ถ้าเปรียบเทียบกัน พระชเวตมีการฝึกอบรมเพื่อการบรรลุธรรมอย่างเข้มและขณะนี้โลก
ได้ประโยชน์จากพระชเวตเป็นอันมาก เพราะ“เสน่ห์แห่งวิมุตติธรรม” ในขณะที่การศึกษาของ
สงฆ์ไทยเน้นที่ “วิชา” เป็นตัวตั้ง จริงอยู่อาจเป็นประโยชน์ต่อการขยับฐานะของคนจน แต่การ
ขาดพลังแห่งการบรรลุธรรมทำให้พุทธศาสนาไทยขาดเสน่ห์ และขาดพลังที่จะรักษาตัวเองและ
รักษาโลก

ฉะนั้น ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยที่จำเป็นและสำคัญมากคือ
ยุทธศาสตร์พลังพระอรหันต์ หรือส่งเสริมให้มีพระอรหันต์เกิดขึ้นมาก ๆ ในประเทศไทย
การศึกษาของสงฆ์ควรมุ่งสู่การบรรลุธรรม ในช่วงที่ยังขาดความชัดเจน ควรมีการตั้งวิทยาลัย
ทางพุทธศาสนาเพื่อการบรรลุธรรมโดยเรียนทฤษฎีที่นำไปสู่การบรรลุธรรม และฝึกฝนปฏิบัติ
เพื่อการบรรลุธรรมคัดเลือกคนมาเรียนเฉพาะที่แน่วแน่ในการจะบรรลุธรรม เช่น อาจตั้ง
“วิทยาลัยพุทธศาสนาสุทธิทัตโต” ในภาคอีสานอีกแห่งหนึ่ง และ “พุทธทาสวิทยาลัย” ที่สวน
โมกข์อีกแห่งหนึ่ง นี่เป็นเพียงการยกตัวอย่างให้เป็นรูปธรรม

อำนาจสร้างพระอรหันต์ไม่ได้

ไม่ควรใช้การปกครองคณะสงฆ์เข้าไปสั่งให้เกิดหรือบริหารจัดการ แต่ควรเป็นการก่อ
ตัวขึ้นโดยอิสระโดยพระและฆราวาสที่สนใจเส้นทางพระนิพพาน และมีผู้ที่เข้าใจเรื่องการจัด
การศึกษาพอประมาณร่วมด้วย คณะสงฆ์ก็ตาม ฝ่ายบ้านเมืองก็ตาม สังคมก็ตาม เป็นฝ่าย
สนับสนุนการเกิดขึ้นของวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนาเพื่อการบรรลุธรรม โดยจะเรียกชื่อว่า
อะไรก็ตาม

ชาวพุทธไทยควรจะให้ความสนใจยุทธศาสตร์พลังพระอรหันต์ให้มาก เพราะนี่จะเป็น
การให้แรงแก่การพระพุทธศาสนาในประเทศไทยมากที่สุด

๗. การวิจัยและพัฒนาระบบพระพุทธศาสนา

สิ่งต่าง ๆ ดำรงอยู่เป็น “ระบบ” ในระบบมีองค์ประกอบต่าง ๆ ถ้าองค์ประกอบครบ และสัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง ระบบก็สามารถดำเนินไปได้ดีตามวัตถุประสงค์ เช่น ระบบรถยนต์ ถ้าองค์ประกอบไม่ครบ เช่น แม้ขาดล้อไปตัว ขาดพิวส์ไปเส้นหนึ่ง รถอาจวิ่งไม่ได้ หรือวิ่งไปเกิดเรื่องเกิดราว

การทำอะไร ๆ เรามักไม่ค่อยคิดถึงระบบ จับได้อะไรอย่าง ๒ อย่างก็ทำไป แต่ความไม่ครบองค์ประกอบของระบบหรือความพิการเชิงระบบ ทำให้เรื่องดี ๆ ที่หวังจะให้เกิดขึ้น เรามักมีความรู้เชิงเทคนิคเป็นเรื่อง ๆ แต่ความรู้เชิงระบบมักไม่มี ทำให้พัฒนาหรือปฏิรูประบบไม่ได้

การจะทำให้การพระศาสนามีพลังควรจะมีความเข้าใจและพัฒนาเชิงระบบ

ระบบพระพุทธศาสนาในประเทศไทย น่าจะมีองค์ประกอบอย่างน้อย ๘ ประการ ดังนี้

๑. ความเข้าใจหลักธรรม

๒. การรับคนเข้าบวช

๓. การรักษาพระวินัย

๔. การศึกษาของสงฆ์

๕. การปกครองคณะสงฆ์

๖. การเงินและทรัพย์สินสมบัติ

๗. ความสัมพันธ์กับสังคมและรัฐ

๘. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้ สัมพันธ์และส่งผลถึงกันและกัน กล่าวคือ

ความเข้าใจหลักธรรม เป็นประธาน ความเข้าใจหลักธรรมที่ถูกต้องจะเป็นหลักยึดให้องค์ประกอบอื่น ๆ เข้ารูปเข้ารอยไม่ผิดเพี้ยนไป ถ้าเข้าใจไม่ถูกต้องการพระพุทธศาสนาก็จะผันแปรผิดเพี้ยนจนในที่สุดอันตรธาน เหลือแต่มีจิตวิญญาณที่เป็นอันตราย ขณะนี้ความเข้าใจหลักธรรมมีน้อยหรือเลอะเลือน สมควรที่จะมีการสังคายนา

การรับคนเข้าบวช เป็นประตูเข้ามาสู่ความเป็นพระสงฆ์สาวกบุตรผู้จรรโลง พระศาสนา การรับคนเข้ามาผิดย่อมเป็นการบ่อนทำลายสถาบันพระพุทธศาสนาอย่างร้ายแรง ขณะนี้การรับคนเข้าบวชขาดความละเอียดพิถีพิถันโดยสิ้นเชิง สมควรได้รับการปฏิรูป

การรักษาพระวินัย พระวินัยเป็นพลังของหมู่คณะและก่อให้เกิดคุณค่าต่อสังคม การไม่ปฏิบัติตามพระวินัยจึงเป็นการทำลายพลังและลดคุณค่าของพระสงฆ์ต่อสังคม การลงโทษพระสงฆ์ที่ทำผิดวินัยก็ขาดประสิทธิภาพไม่เป็นไปเพื่อสร้างความเลื่อมใสศรัทธาในหมู่ประชาชน การปฏิรูปการรักษาพระวินัยเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่งในการพัฒนาระบบพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

การศึกษาของสงฆ์ การเรียนรู้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา การมาบวชก็เพื่อมาเรียน ดังที่พูดว่ามาบวชเรียน แต่การเรียนรู้ของพระสงฆ์ไทยโดยทั่วไปก็ถือว่าอ่อนแอที่สุด ถ้าเทียบกับพระธิดาที่ศึกษามาอย่างเข้มข้นและมีประสบการณ์ทางธรรมที่ทำให้ผู้คนทั่วไปในโลกได้รับประโยชน์ เรื่องนี้ควรได้รับการทบทวนอย่างจริงจัง เพราะถ้าเรื่องนี้อ่อนแอ องค์ประกอบอีก ๗ ประการก็พลอยอ่อนแอไปทั้งหมดและจับสาระสำคัญไม่ได้

การปกครองคณะสงฆ์ เรื่องนี้เป็นปัญหาเรื้อรังเรื่อยมา เพราะระบบการปกครองคณะสงฆ์จัดขึ้นตามการปกครองทางบ้านเมืองซึ่งเป็นระบบอำนาจ การพระศาสนาเป็นระบบธรรม การปกครองทางบ้านเมืองเป็นระบบอำนาจ ระบบอำนาจเป็นธรรมย่อมไม่เข้ากัน ระบบการปกครองบ้านเมืองด้วยอำนาจก็ล้าสมัยแล้ว ฉะนั้นจึงไม่มีปัญหาเลยว่าระบบการปกครองคณะสงฆ์ควรได้รับการพัฒนาให้ทันสมัยและเพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องยากที่ยังหาความเห็นพ้องลงตัวไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงด้วยอำนาจคงจะทำได้และทำให้เปลี่ยนแล้วสามารถทำงานให้เกื้อหนุนพระธรรมวินัยได้เป็นเรื่องยากยิ่ง คงต้องใช้การวิจัยและพัฒนาเข้ามาเป็นเครื่องมือดังจะได้กล่าวต่อไป

การเงินและทรัพย์สินสมบัติ การเงินและทรัพย์สินสมบัติของพระและของวัดเป็นเรื่องใหญ่ เป็นของมีคมที่บาดใจ และบาดพระธรรมวินัยได้ง่าย ในสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวกไม่ได้บริหารวัด ฆราวาสเป็นผู้บริหารวัด พระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวกบริหารธรรม ดังที่พระเจ้าพิมพิสารทรงดูแลวัดเวฬุวันที่กรุงราชคฤห์ อนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้ดูแลวัดเชตะวัน และนางวิสาขา มหาอุบาสิกาเป็นผู้ดูแลวัดบุพพารามที่กรุงสาวัตถี เป็นต้น เมื่อครั้งท่านปัญญานันทะไปครองวัดอุโมงค์ที่เชียงใหม่ ท่านเล่าว่าท่านไม่ต้องบริหารวัดเลย เจ้าชั้นสิโรสทำให้หมด ท่านแสดงธรรมอย่างเดียว

ในสมัยพุทธกาลที่เรียกว่าวัดก็ไม่ได้มีทรัพย์สินสมบัติอะไรมากมาย สมัยนี้วัดมีทรัพย์สินสมบัติที่มีราคาค่างวดมหาศาล สมภารต้องเป็นผู้บริหารทรัพย์สินสมบัติอันมโหฬารเหล่านี้ หมดเวลาไปกับการบริหารทรัพย์สินมากกว่าบริหารธรรมนี่จะเป็นไปตามหลักธรรมละหรือ แล้วก็เป็นเรื่องเกิดเรื่องเกิดราวกันบ่อย ๆ เช่นว่า สมภารร่ำรวยมีเงินทองมากมาย แล้วพาลเชื่อมต่อเป็นเรื่องลึกลับ หรือหาไม่ก็เป็นช่องโหว่ที่ฆราวาสบางคนมาหากินกับวัด หรือดังที่พูดกันติดปากว่า แบ่งกันคนละครึ่ง การวิจัยให้รู้สถานภาพทางการเงินและทรัพย์สินสมบัติของพระและของวัด และพัฒนาให้มีความถูกต้อง จะเป็นคุณค่าต่อการพระศาสนา ทำให้ระบบพุทธศาสนามีพลังของความถูกต้องและเป็นประโยชน์ต่อสังคมยิ่ง ๆ ขึ้นเป็นเอกประการ

ความสัมพันธ์กับสังคมและรัฐ พุทธบริษัทประกอบด้วยทั้งพระและฆราวาสประสานกัน สมัยนี้ในทางธรรมเสื่อมด้วยกันทั้งคู่ และพระกับฆราวาสแยกกันแบบ “ชั่วช่างชีดีช่างสงฆ์” ในด้านหนึ่ง และ “เรื่องของชาวบ้านพระไม่เกี่ยว” อีกด้านหนึ่ง เป็นส่วนสุดทั้ง ๒ ไม่ใช่ทางสายกลางแห่งสัมพันธ์ภาพอันควร ในสมัยปัจจุบันสังคมมีความเชื่อมโยง

สลับซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ต่างจากสังคมในสมัยพุทธกาลสุดประมาณสมควร จะมีการ ทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังคมในเชิงเกื้อกูลต่อกัน อันยังให้เกิดทั้ง ความ ตึงมั่นแห่งพระธรรมวินัย และทั้งสังคมแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ แท้ที่จริงคือการ ที่มีการอยู่ร่วมกันด้วยสันติระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ไม่ว่า สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ใดๆ มนุษย์ก็ต้องสามารถเรียนรู้ที่จะมีการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ หรือศีลได้ ศีลจึงกลายเป็นกระบวนการทางปัญญาอย่างยิ่ง ไม่ใช่เป็นการให้และรับศีลอยู่ เท่านั้น อันเป็นสถานะสถิต ไม่เกิดปัญหาแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

ในครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวกไม่ได้ขึ้นกับรัฐใดรัฐหนึ่ง แต่มีอิสระ (เหมือนนกที่บินไป) ประกอบด้วยปัญญาและเมตตาอันไพศาล สั่งสอนตั้งแต่กระยาจก จนถึง เศรษฐี จนถึงพระราช พุทธศาสนาในประเทศไทยอยู่ในความอุปถัมภ์ของรัฐมาโดย ประวัติศาสตร์ จึงมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับรัฐกันมาจนเป็นปกติธรรมดา ในขณะที่รัฐก็ เปลี่ยนแปลงไปมาก สังคมก็เปลี่ยนแปลงไปมาก น่าจะมีการทบทวนว่าพระสงฆ์กับรัฐควรจะมี ความสัมพันธ์กันเช่นใดจึงจะงาม ถูกต้องตามพระธรรมวินัยและมีประโยชน์เกื้อกูลกัน

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ เรื่องนี้เป็นที่ถกเถียงกันมากกว่าที่ถูกที่ควรควรเป็นอย่างไร และหาความลงตัวมิได้ และคงจะไม่ได้ถ้อยคำประกอบทั้งหมดตั้งแต่ข้อ ๑-๗ ดังกล่าวข้างต้นยังไม่ลงตัว เพราะลักษณะของระบบพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์จะมากำหนดว่าพระราชบัญญัติ ควรเป็นอย่างไร และพระราชบัญญัติจะเอื้อเพื่อต่อระบบพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์อย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องยากมาก มิใช่สักแต่จะทำด้วยอำนาจ แล้วก็ไม่สามารรถแก้ปัญหาของระบบการ พระพุทธศาสนาได้จริง

เรื่องของพระพุทธศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคมหลายสถาบัน เช่น สถาบัน พระมหากษัตริย์ รัฐบาล ระบบราชการ คณะสงฆ์ พระสงฆ์ และประชาชนโดยทั่วไป ความ เข้าใจและความต้องการของแต่ละฝ่ายไม่ตรงกัน ไม่มีสถาบันหนึ่งใดมีความพร้อมในตัวเอง และมีพลังพอที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบพระพุทธศาสนาได้ เพราะองค์ประกอบ ต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเรื่องยาก ๆ ทั้งสิ้น และยังไม่มีความรู้พอเพียงในเรื่องนั้น ๆ ใน สภาพอย่างนี้วิธีการที่นำไปสู่การพัฒนาพระพุทธศาสนาได้ คือ การวิจัยระบบพระพุทธศาสนา ควรจะมีทั้งพระและฆราวาสที่เข้าใจพระพุทธศาสนา ร่วมกันวิจัยระบบพระพุทธศาสนา โดย เชิญผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมาร่วมกันตั้งโจทย์วิจัย หรือร่วมวิจัย เมื่อวิจัยได้ความรู้ก็นำมาสู่การ เรียนรู้ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง โดยอาศัยความรู้ที่ชัดเจนในเรื่องหนึ่ง ๆ และ โดยการเรียนรู้ร่วมกันในความรู้ นั้น ๆ โดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง ความรู้และการ เรียนรู้ร่วมในการปฏิบัติ จนมีปริมาณมากพอที่จะถึงจุดเปลี่ยน ก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น นี้ คือที่เรียกว่า การวิจัยและพัฒนา (Research and Development = R&D) อันหมายถึง การวิจัย

เพื่อพัฒนาหรือการวิจัยในการพัฒนา อันเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ยาก

โดยที่การพัฒนาระบบพระพุทธศาสนามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความยั่งยืนของพระพุทธศาสนา และต่อบทบาทของพระพุทธศาสนาในการสร้างความร่มเย็นเป็นสุขในประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กรมการศาสนา สกพ. สภาวิจัย ควรร่วมกันส่งเสริมให้มีกลุ่มผู้วิจัยที่เหมาะสม ทำการวิจัยระบบพระพุทธศาสนาในประเทศไทยโดยนักดังกล่าวข้างต้น ต้องมีความพิถีพิถันและความประณีตในการจัดการ ต้องมีกลุ่มที่เหมาะสมก่อตัวขึ้นเอง จะไปใช้คำสั่งให้เกิดคงจะไม่ได้ ทางที่ใดบุคคลที่เหมาะสมควรจะทำตัวขึ้นเอง และองค์กรต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นเข้าสนับสนุน อาจมีสถาบันวิจัยระบบพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันของรัฐที่เป็นอิสระ โดยไม่ใช้ระบบราชการ ทำนองเดียวกัน สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) และสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.) ก็ได้ ขออย่าว่า งานยาก ๆ ที่ต้องการกระบวนการทางปัญญาต่อเนื่องเช่นนี้ ถ้าตั้งเป็นหน่วยงานในระบบ ราชการ จะทำงานไม่สำเร็จ การศึกษาองค์กรใหม่ ๆ ที่เป็นองค์กรของรัฐที่ไม่ใช่หน่วยราชการ อันมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ในประเทศไทย

ปัจฉิมกถา

สังคมสมัยใหม่เชื่อมโยงอย่างสลับซับซ้อนและเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เร็วกว่าที่มนุษย์จะสามารถเผชิญกับสภาวะใหม่ ๆ จึงเกิดความเครียดและพฤติกรรมเบี่ยงเบนในหลายรูปแบบ ได้มีความพยายามนานาประการที่จะแก้ไขปัญหานี้ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าไร ในโลกยังเต็มไปด้วยความขัดแย้ง ความรุนแรง ความอยุติธรรมทางสังคม การขาดศักดิ์ศรี และคุณค่าความเป็นมนุษย์ มีความท้อแท้สิ้นหวังกันมาก เพราะความใหญ่โตของปัญหาและโครงสร้างที่กดทับมนุษย์ทำให้แต่ละคนรู้สึกไร้ศักยภาพที่จะเข้าแก้ไข

แน่นอนในสภาพเช่นนี้ มนุษย์ย่อมต้องแสวงหาปัญญาหลาย ๆ ทางเพื่อจะหาทางแก้วิกฤตสำหรับประเทศไทย นอกเหนือจากภูมิปัญญาสากลซึ่งจะต้องใช้แล้ว เรามีภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นพื้นฐานอยู่คือพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์อย่างหนึ่ง ซึ่งแม้จะถูกฝังกลบด้วยวัฒนธรรมวัตถุนิยมบริโภคนิยมที่มากับสังคมสมัยใหม่ก็ยังมีร่องรอยเหลืออยู่ลึก ๆ สมควรได้รับความสนใจหยิบยกขึ้นมาพิจารณา และทำเป็นยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย

พระพุทธศาสนาให้โลกทรรศน์และวิธีคิดที่สามารถปลดปล่อยปัจเจกบุคคลไปสู่อิสรภาพความสุข และความสร้างสรรค์อันยิ่งใหญ่ และมีเป้าหมายคือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หัวใจของพระพุทธศาสนา คือกรุณาและปัญญา เมื่อเจริญให้มากซึ่งกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่ง จะเกิดความสงบ ความสดชื่น และพลัง

ปัญญา ต้องแทงทะลุถึงสังคมปัจจุบัน ระบบพุทธศาสนา และการบริหารจัดการ ถ้าเพียงแค่สรรเสริญธรรมะไปเรื่อย ๆ โดยไม่เข้าใจความเป็นจริงและสนใจเรื่องการจัดการ แม้มีความปรารถนาดี การพระศาสนาก็จะเข้าไปสู่สภาวะวิกฤตยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ การจัดการคือ การจัดการการวิจัยให้รู้ความเป็นจริงขององค์กรประกอบต่าง ๆ และเชื่อมโยงองค์กรประกอบต่าง ๆ อย่างเหมาะสมจนเกิดผลตามวัตถุประสงค์การจัดการเป็นปัญญ่อีกประเภทหนึ่ง เป็นอิทธิปัญญาหรือปัญญาที่จะทำให้สำเร็จ ชาวพุทธจึงควรสนใจปัญญาเชิงการจัดการด้วย

ที่ใช้หัวข้อว่ายุทธศาสตร์พระพุทธรศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย แทนที่จะใช้คำว่าพระพุทธรศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย เพราะประการหลังมักพูดกันลอย ๆ โดยปราศจากการคิดเชิงการจัดการให้บรรลุผล เป็นเพียงแนวคิด แต่ยุทธศาสตร์คือการจัดการขนาดใหญ่ที่จะบรรลุผลสัมฤทธิ์ให้ได้ โดยผนวกการวิจัย – การเรียนรู้โดยสังคม – การเชื่อมโยงกับอำนาจรัฐ ที่เรียกว่า “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” เข้ามาเขยื้อนสิ่งที่ยาก การทำเรื่องที่ยากต้องมีผู้ที่มีฉันทะแรงกล้าที่จะทำให้สำเร็จ และใช้ปัญญาโดยรอบด้านที่จะขับเคลื่อนไปสู่ความสำเร็จ

พุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์ และพุทธศาสนาก็เป็นทรัพยากรของชาติ ควรที่คนไทยจะเข้าใจและเห็นคุณค่าแห่งดวงประทีปนี้ และนำมาใช้ให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขและสร้างบ้านเมืองที่ร่มเย็นเป็นสุข ไปพ้นจากโมหภูมิ สู่การเป็นสังคมที่เข้มแข็ง เอื้ออาทร และมีปัญญา
